

KE TA'OFI E HOUTAMAKI' (BULLYING)

Ka fakamatalili'i ho foha' 'i'apiako 'aki hano ui 'aki ia ha ngaahi hingoa ta'etau, ko e houtamaki' ia. Pea ko e houtamaki' foki 'o kapau 'oku 'ikai fakakau 'a ho 'ofefine he ngaahi va'inga mo e fakafeohi 'a e fānau' 'i'apiako'.

Ko e ngaahi to'onga ko'eni' 'oku 'ikai ko ha 'ulungaanga taau ia mo 'enau tupu hake', ka ko e houtamaki'eni, pea 'oku fiema'u foki ke ta'ofi 'aupito 'a e houtamaki'.

Ko e hā e houtamaki?

Ko e houtamaki' ko e fai 'ilo'ilo pau ha ngaahi to'onga ke toutou fakamamahi'i 'aki ha taha 'i ha taimi lahi - 'a ia ko e fakaaooa ia 'a ha tokotaha, 'i ha ni'ihi.

Ko e ngaahi founa houtamaki'eni 'oku fa'a ngāue'aki 'e he fānau' mo e to'utupu'; fakamatalili, fakahoko lau pe fai ha tohi fakaongoongo kovi'i ha taha, fakatanga'i pe 'ikai ke fakakau kinautolu he ngaahi fakafeohi' pē va'inga', fakamanamana'i pe fakailifia'i ha taha, kaiha'asi pe maumau'i ha'anau me'a, tā pe 'aka kia kinautolu, pe ko hano fakamalahi'i ke fai ha fa'ahinga me'a 'oku 'ikai ke nau loto ki ai.

Ko e to'utupu 'e ni'ihi, 'oku nau houtamaki'aki 'a 'enau telefoni to'oto'o', 'aki hano tufaki 'o ha ngaahi 'imisi tā, vitiō, telefoni pe TXT ki ha taha ke tupu ai ha nofo tailiili pe mo'utafu'ua.

'Oku faingata'a 'aupito kia kinautolu 'oku fai ki ai' ke malu'i kinautolu, pea te nau fiema'u ha tokoni ke lava 'o fai 'eni.

Ko e houtamaki' ko e 'ulungaanga kovi mo ta'etau.

'Oku totonu ke 'oua 'e fakatale'i.

Ko e hā 'a e nunu'a 'o e houtamaki'?

'Oku hanga 'e he houtamaki' 'o ta'ofi e fānau' mo e to'utupu' mei he 'enau tupu fiefia hake' mo nofo 'i ha mo'ui ma'uma'uluta. Te nau ongo'i tuēnoa, ilifia, fehi'anekina'i, mamahi mo ongo'i tautea 'o pehē ko honau fo'ui 'oku fakamamahi'i ai kinautolu'.

Ko e ngaahi faka'ilonga eni 'oku fakamamahi'i ho'o fānau'; ko 'enau langa kete, mohe misi fakamanavahē, tōtō'ohi mo ta'efie'alu ki he ako' mo e 'ikai ke nau to e falala ki ha taha. 'Oku hoko 'eni ke nau taka tokotaha holo pē mo 'ikai fie fakafeohi mo honau ngaahi kaungāme'a' pē fāmili'. 'Oku mole heni mo 'enau tokanga ki he'enau ngaahi ngāue fakaako'.

Ko e hā 'oku hoko ai 'a e me'a ni ki he 'etau fānau?

Ko e fānau mo e to'utupu 'oku nau fai e houtamaki' 'oku nau fakasiosio ha taha, pe ko e ni'ihi 'oku nau pehē 'oku nau fōtunga, pe 'ulungaanga vaivai 'o 'ikai ke nau lava 'o malu'i kinautolu'. 'I he taimi lahi, ko kinautolu 'oku fai ki ai e houtamaki' ko ha fa'ahinga 'oku 'oku nau makehe ange 'i ha fa'ahinga tafa'aki 'o hangē ko e lanu ho nau kili', anga 'enau talanoa', poto ange he ako' mo e makehe atu 'a honau fōtunga' - 'o fu'u sino lahi pe si'isi'i.

'I HE HOUTAMAKI' 'OKU 'IKAI TONU KE TUKUAKI'I 'A KINAUTOLU KO IA 'OKU FAKAMAMAHI'I'.

'OKU 'IKAI TOTONU KE HOUTAMAKI HA TAHA.

Ko e ngaahi me'a ke fai kapau 'oku fai ha houtamaki ki ho'o fānau'.

- ① Fakafanongo ki he ngaahi me'a kotoa pē 'oku nau tala atu', falala kia kinautolu pea' ke fakalotolahi mo poupu'i kinautolu.
- ① Fakamālō ange kiate kinautolu 'i hono fakahā atu e ngaahi me'a 'oku hoko', pea' ke faka'ai'ai ke nau tala ma'u pē ki ha taha lahi mo falala'anga kapau 'oku hoko ha houtamaki kia kinautolu.
- ① Fakamahino ange kia kinautolu 'oku 'ikai ko honau fo'ui 'a hono fakamamahi'i kinautolu'.
- ① Talanoa kia kinautolu fekau'aki mo e ngaahi founa 'e ala solova 'aki e palopalema', hangē ko ha'anau fakamama'o mei he kau houtamaki' mo kumi hanau ngaahi kaungāme'a fo'ou.
- ① Fakalotolahi'i kinautolu mo fakahīkīhiki'i 'enau lavame'a' ke nau ongo'i loto-hangamālie mo loto-ma'u. 'Oku tātaaitaha ke fakamamahi'i pe fai ha houtamaki ki ha taha 'oku lotolahi pe loto-ma'u.
- ① Tokoni'i kinautolu ke nau tali fiemālie 'o 'oua 'e nau maa'i honau fōtunga'.
- ① Fakamahino ange kia kinautolu te ke fuofua talaange ke nau 'ilo kimu'a pea' ke toki fai ha fakatonutonu ki hono fakamamahi'i kinautolu'.

- ① Fakahā ki he kau faiako 'a e me'a 'oku hoko ki ho'o fānau ' pea ' ke 'eke ange pē ko e hā e ngaahi me'a 'oku nau fai ke ta'ofi 'aki e houtamaki' .
- ① Fakahā ki he 'apiako' ke nau fokotu'u ha tu'utu'uni ke ta'ofi e houtamaki' .
- ① Fokotu'u ange ki he 'apiako' ke nau faka-kau atu ki he 'enau ngaahi polokalama' , e polokalama faka'ehi'ehi mei he houtamaki' 'a ia 'oku fakalele 'e he Potungāue Polisi' 'o 'iloa ko e Kia Kaha.

Fakatokanga: 'oku 'ikai totonu ke ke 'alu hangatonu ki he fānau mo e to'utupu 'oku nau fakahoko e houtamaki' pē ko honau fāmili' . 'Oku lelei ange ke fai eni 'e he 'apiako' . Kapau 'oku fu'u tōtu'a e me'a na'e hoko' pea fai eni 'i tu'a 'apiako, fetu'utaki leva ki he kau Polisi' .

'OKU 'IKAI TOTONU KE MO' UI MAMAHI HA TAHA MEI AI.

Ko e hā 'eku me'a 'e fai 'o kapau ko 'eku tama' 'oku fai ki ai e houtamaki' 'i he'ene telefoni to'oto'o' ?

Fakamanatu ki ho'o tama' e ngaahi me'a' ni:

- ① 'Oua 'e 'ave 'enau fika telefoni' ki ha taha 'oku 'ikai ke nau maheni lelei mo ia, tautautefito ki hano 'oatu ki ha taha 'i he 'initaneti' .
- ① Kapau te nau ma'u ha fekau 'i he 'enau telefoni' mei ha fika telefoni 'oku 'ikai ke nau 'ilo'i, ke nau tukunoa'i e fekau ko ia' .
- ① Kapau te nau ma'u ha fekau he telefoni' 'oku nau ongo'i 'oku ta'efe'unga, ke 'oua te nau fai ha tali ki ai. Taimi lahi ko kinautolu 'oku nau fai 'a e me'a' ni, ko 'enau vakai'i pe ko e hā ha tali te nau ma'u' ka nau toki hoko atu.
- ① 'E lava ke ma'u ha ngaahi tokoni mo ha fale'i ki he me'a ni mei he NetSafe 'i he 0508 NETSAFE (0508 638 723) pē 'imeili ki a kinautolu, 'i he tu'asila ko e queries@netsafe.org.nz
- ① Tauhi kotoa e ngaahi fekau 'oku ma'u 'i he 'enau telefoni' 'o kapau 'e lava - ka 'ikai, hiki'i e fika telefoni' , taimi' , 'aho' mo e me'a kotoa pē na'e hā atu he tohi' 'o tauhi fakalelei. Ko e ngaahi me'a ni 'e fiema'u ia 'o kapau 'e a'u 'o fakalalahi.
- ① Talanoa ki he kautaha telefoni to'oto'o' : te nau ala lava ke fai ha fakatokanga ki he tokotaha 'oku' ne fai atu e houtamaki' pē ta'ofi ke 'oua te nau toe lava ke ngāue'aki 'enau sēvesi' . Ko e kau kasitomā 'a e Telecom 'e lava ke nau fai 'eni 'i ha fetu'utaki ki he *123 mei he 'enau telefoni to'oto'o' . Te ke lava pē ke kole ange ke liliu ho'o fika telefoni to'oto'o' .
- ① Kapau ko ho'o tama' ko e kasitomā 'a e Telecom pea 'oku' ke loto ke nau fakatotolo'i e ngaahi telefoni 'oku ma'u 'e ho'o tama' , fetu'utaki ki he 0800 809 806 (Mōnite' ki he Falaite' mei he 9 pongipongi – 4 efiafi).
- ① Ko e palopalema' ni 'e fiema'u ke lipooti ki he Kau Polisi' 'o kapau ko e houtamaki' 'oku a'u ki ha tu'unga fakamanamana' pea 'oku' ne uesia e tau'ataina 'a ho'o fanau' .

'OKU 'IKAI KE TALI 'A E HOUTAMAKI' .

Ko e hā 'oku houtamaki ai e fānau mo e to'utupu 'e ni'ih'i?

'Oku fakahoko 'e he fānau mo e to'utupu 'e ni'ih'i e houtamaki' ko 'enau fie hā, fie fakahāhā honau mālohi' , feinga ke tohoaki'i mai e tokanga' kia kinautolu pē feinga ke ilifia'i kinautolu. Ko kinautolu' ni na'e 'osi fai ha houtamaki pe fakamamahi'i kinautolu 'i he 'enau kei si'i' . 'E 'ikai te nau 'ilo'i ko e ngaahi me'a 'oku nau fai' 'oku hala, pea 'oku 'ikai te nau ongo'i 'a e mamahi 'a e tokotaha 'oku nau fai eni ki ai' . Ko e fānau mo e to'utupu 'oku nau fai e houtamaki' 'e lava ke tokoni'i kinautolu ke liliu 'enau tō'onga' .

Ko e hā 'eku me'a 'e fai' kapau 'oku ou 'ilo ko 'eku tama' 'oku houtamaki' ?

Fakamahino ki ho'o tama' ko e houtamaki' 'oku hala pea 'oku fakatupu 'ita mo mamahi ki he tokotaha 'oku fakahoko ki ai' . 'Eke kiate ia pē ko e hā ha'ane poa kapau 'e fakamamahi'i ia 'e ha taha kehe. Fakahā kia kinautolu ha ngaahi founa te nau ala lava ke feohi ai mo honau to'u' 'o 'ikai he houtamaki'i kinautolu. Fakahīhīhī'i kinautolu 'i he 'enau va'inga fieva'inga mo e fānau kehe' . Talanoa ki he 'apiako ho'o tama' mo 'eke pe 'oku nau fai ha fa'ahinga polokalama ke tokoni'i e to'utupu 'oku nau fai e houtamaki' , pē 'oku fai 'e he kau fale'i ma'ae ako' ha tokoni.

Tala ki ho'o fānau' ke 'oua te nau fakamamahi'i ha taha kehe, ka nau feinga ma'u pē ke tokoni ki ha taha 'oku fai ki ai ha houtamaki. Fakamahino ange kapau 'e 'ikai te nau fai ha me'a ke tokoni, 'oku nau kau 'i hono faka'ai'ai ke hokohoko atu 'a e houtamaki' .

'OKU 'IKAI KE TALI 'A E FA'AHINGA TŌ'ONGA HOUTAMAKI' .

FAKAPAPAU'I 'OKU 'IKAI TE
KE FAI HA HOUTAMAKI KI
HO'O FĀNAU'.

'OKU 'IKAI TOTONU KE
HOUTAMAKI'I HA TAHA.

KI HA NGAahi FAKAHINOHI NO FEKAU'AKI
MO E HOUTAMAKI' MO E POLOKALAMA
FAKA'EHI'EHI MEI HE HOUTAMAKI' 'A E
POTUNGĀUE POLISI 'A IA 'OKU 'ILOA KO E
KIA KAHA...

Vakai ki he www.nobully.org.nz pē telefoni ki he telefoni
ta'etotongi ko e **0800 NO BULLY (0800 66 28 55)**

'Oku 'i ai mo ha ngaahi tokoni lelei mo e fale'i 'i he
'initaneti' 'i he www.telecom.co.nz/mobilebullying mo e
www.netsafe.org.nz.

Ko kinautolu 'i Nu'usila' te nau lava ke fetu'utaki ki he
'**What's Up**' ki ha tokoni mo ha fale'i 'i he **0800 942 8787**

'Oku 'oatu 'eni 'i he fie-tokoni mo e fale'i mei he Va'a Ako'i e
To'utupu' 'a e Potungāue Polisi 'a Nu'usila', (New Zealand
Police Youth Education Service) pea mo e Telecom.

Telecom